

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Виноградова Світлана Олександрівна

УДК 343.211

**ГУМАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дніпро – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України

Корнякова Тетяна Всеволодівна,

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
завідувач кафедри адміністративного і кримінального
права юридичного факультету.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, доцент

Марисюк Костянтин Богданович,

Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри кримінального права і процесу
Інституту права і психології;

кандидат юридичних наук, доцент

Фіалка Михайло Ігорович,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри кримінального права кримінального права
і кримінології факультету № 1.

Захист відбудеться 25 квітня 2019 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.04 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26).

Автореферат розіслано 22 березня 2019 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В. Ф. Примаченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Корінні зміни, що відбулися в останнє десятиріччя в економічній, політичній і правовій системах України, обумовлені появою нових інститутів і структур суспільства та держави, та націлені, в першу чергу, на забезпечення суворого дотримання прав і свобод людини, формування громадянського суспільства. Не стала виключенням і кримінально-виконавча система, яка перебуває в стані кардинальних змін.

Становлення України як правової держави, головним завданням якої є захист прав і свобод людини, потребує докорінної зміни пріоритетів діяльності органів кримінальної юстиції, насамперед у переосмисленні покарання як домінуючої реакції держави на вчинений злочин.

Пріоритетним напрямом розвитку сучасної кримінально-виконавчої політики України є формування системи виконання покарань з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду, а також міжнародних стандартів. Водночас, об'єктивні труднощі та суб'єктивні прорахунки у реформуванні Державної кримінально-виконавчої системи, неналежне виконання Україною своїх зобов'язань щодо впровадження міжнародних стандартів у пенітенціарну практику призвели до фактичного збереження адміністративно-планового підходу до управління кримінально-виконавчими установами, і як наслідок, до низької ефективності індивідуально-виховної роботи із засудженими. Про це свідчать звернення засуджених до Європейського суду з прав людини та характер прийнятих судових рішень.

У цьому контексті особливої гостроти набуває дослідження курсу, направлено на гуманізацію виконання всіх видів покарань. Дійсно, принцип гуманізму закріплює відношення до людини як до особистості, не виключаючи при цьому особу засудженого, розкриває один з важливих механізмів права — поважне відношення до людини незалежно від її соціального або іншого положення. Адже відповідальність за скоєний злочин несе не тільки особа, яка його вчинила, а й суспільство, яке прямо або опосередковано приймало участь у формуванні цієї особи.

Дослідження теоретичних і практичних проблем кримінального покарання має велике значення в умовах сьогодення, оскільки останнє виконує важливу державну функцію протидії злочинності, яка протягом останніх років має стійку тенденцію до зростання кількісних та якісних параметрів. Також, одним із важливих суспільних завдань, що стоять перед сучасною пенітенціарною системою України, є проведення ефективної роботи, направленої на поліпшення умов відбування покарань, захист особистих прав, свобод і законних інтересів засуджених. Вивчення цього питання дозволяє не

тільки досягнути минуле, але й знайти шляхи виходу із складних морально-правових колізій.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації склали праці фахівців у галузі кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, якими є: Ю. М. Антонян, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, М. О. Беляєв, В. А. Бодира, І. Л. Близнюк, О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, Є. М. Бодюл, В. В. Василевич, Р. В. Вереша, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Т. А. Денисова, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, А. В. Кирилук, І. М. Копотун, Т. В. Корнякова, В. О. Меркулова, Н. М. Пісоцька, О. Б. Пташинський, А. В. Савченко, Г. С. Семаков, А. Х. Степанюк, Є. Л. Стрельцов, В. М. Трубников, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий, В. І. Шакур, І. В. Шмаров, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, О. Д. Янчук та інші.

Зазначені обставини обумовлюють актуальність теми дисертації, її важливе теоретичне та практичне значення для подальшого розвитку кримінально-виконавчої системи й удосконалення норм кримінального законодавства відповідно до конституційних і міжнародно-правових стандартів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі адміністративного і кримінального права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара відповідно до: Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р., схваленого розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р; Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр., затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. №276/2015; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015; а також Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 р., схвалених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 р.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає в удосконаленні положень кримінально-виконавчого права в частині гуманізації виконання покарань, розробці на цій основі пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Для досягнення поставленої мети у дослідженні визначено такі основні задачі:

- дослідити еволюцію ідеї гуманізації виконання і відбування покарань у вітчизняному та зарубіжному праві;
- визначити основні етапи становлення та розвитку пенітенціарної політики держави відносно засуджених;
- проаналізувати міжнародно-правові акти, які регулюють питання

поводження із засудженими;

- розкрити особливості гуманізації виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі;

- відшукати основні протиріччя в діяльності установ виконання покарань через призму стану правопорядку в цих закладах;

- дослідити правове підґрунтя сучасної системи покарань;

- сформулювати висновки й обґрунтувати найбільш оптимальні форми та методи оптимізації виконання і відбування покарання з точки зору його гуманізації, надати пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства з цього питання.

Об'єктом дослідження є закономірності виникнення та розвитку покарання як основної форми реагування держави на порушення встановлених правил поведінки.

Предмет дослідження – гуманізація системи виконання покарань в умовах євроінтеграційних процесів.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації склала сукупність методів і прийомів об'єктивної дійсності, що поєднує загальнофілософські, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання.

Серед загальнофілософських методів дослідження необхідно виділити метод матеріалістичної діалектики, завдяки якому стало можливим прослідити процес гуманізації покарань відповідно до зміцнення суспільної свідомості щодо жорстокості покарання за скоєння злочину визначеною особою.

До загальнонаукових методів можна віднести логіко-семантичний, який використовувався для визначення та поглиблення понятійного апарату (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 3.1). Завдяки системному методу вдалося прослідити детерміністські зв'язки норм, що закріплені в Конституції України, кримінальному законодавстві України, відомчих нормативних актах (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 3.3). Порівняльний метод надав можливість дослідити основні тенденції гуманізації системи покарань в країнах Європейського союзу, які можна використовувати і в Україні (підрозділ 3.1). Статистичний метод дозволив проаналізувати статистичні дані щодо діяльності кримінально-виконавчої системи (підрозділи 1.3, 2.3, 3.1, 3.3). Методи індукції та дедукції дозволили виявити переваги та недоліки кримінального і кримінально-виконавчого законодавства, а також сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання застосування пробації (підрозділи 2.2, 3.2.). Методи узагальнення та прогнозування застосовано у процесі формулювання висновків до розділів і загальних висновків.

Серед спеціальнонаукових методів, використаних автором, слід відзначити формально-логічний метод, що використовувався для здійснення доктринального тлумачення правових норм і термінів (підрозділи 1.2., 2.2.,

2.3., 3.3.). Порівняльно-правовий метод використано під час аналізу національного та зарубіжного законодавства (підрозділи 1.3., 2.2., 2.3., 3.1.).

Нормативну основу дослідження становить законодавство України, яке регламентує діяльність кримінально-виконавчої системи, та законодавство інших країн (Норвегія, Німеччина, США, Франція, Японія), яке регулює діяльність кримінально-виконавчої системи.

Емпіричну базу складають результати узагальнення публікацій у засобах масової інформації, статистичні й аналітичні матеріали діяльності кримінально-виконавчих органів з 2010 по 2017 рр., а також результати опитування працівників установ виконання покарань (90 осіб).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших в Україні монографічних досліджень означеної проблематики. У результаті дослідження здійснено єдиний комплексний підхід до розуміння правової природи структури кримінально-виконавчої системи, сформульовано низку висновків і положень, рекомендацій щодо удосконалення чинного законодавства. Основні з них такі:

вперше:

- сформульовано авторську позицію щодо формування кримінально-виконавчої політики України як складової частини кримінальної політики України та політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, в якій має бути визначено принципи, стратегію, основні завдання, форми і методи дії пенітенціарної системи України;

- запропоновано авторське визначення поняття «правове становище осіб, засуджених до позбавлення волі» як сукупність суб'єктивних прав, законних інтересів і обов'язків, закріплених нормами різних галузей права, що виникають внаслідок обмеження, збереження, конкретизації, доповнення загального правового статусу громадян України, яка залежить від призначеного їм комплексу заходів необхідної поведінки у вигляді утримання від певних дій і виконання визначених дій, а також змінюється в залежності від їх поведінки в період відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. Запропоноване визначення правового становища засуджених до позбавлення волі дозволить на якісно новому рівні підійти до вивчення основних його складових, а також відобразить останні тенденції в сучасному законодавстві та доктрині кримінального і кримінально-виконавчого покарання;

- теоретично обґрунтовано та виділено основні чинники, завдання і перспективи розвитку кримінально-виконавчої системи України: раціональна гуманізація умов відбування покарання в місцях позбавлення волі, удосконалення системи установ виконання покарань, подальше впровадження служби пробації в Україні;

- виокремлено критерії оцінки ефективності діяльності громадськості щодо розвитку кримінально-виконавчої системи держави з урахуванням таких факторів, як: 1) поширеність участі й якісний склад залучених осіб; 2) мета запобіжного впливу; 3) організаційно-управлінське забезпечення такої діяльності; 4) відповідність встановленим вимогам (законності) при використанні певних засобів і методів; 5) ступінь досягнення поставлених завдань; 6) отримання запланованого результату та ставлення громадськості до цього;

удосконалено:

- теоретичні підходи щодо розуміння принципів кримінально-виконавчого законодавства (демократизму, законності, гуманізму, невідворотності покарання, рівності перед законом) та міжнародних правових актів;

- науковий підхід щодо перспектив впровадження системи пробації як невід'ємного елемента системи кримінальної юстиції у європейських країнах;

дістали подальшого розвитку:

- пропозиції щодо гуманізації кримінально-виконавчої системи шляхом імплементації міжнародного досвіду;

- обґрунтування необхідності гуманізації системи покарань, реформування кримінально-виконавчої системи, визначення правових та організаційних засад їх діяльності, чіткого розмежування завдань і функцій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення та результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у:

- *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення норм кримінального законодавства відповідно до конституційних і міжнародно-правових стандартів;

- *науково-дослідній роботі* – для подальшого розроблення та вирішення теоретико-правових проблем реформування кримінально-виконавчої системи України у контексті європейської інтеграції, а також при підготовці відповідних навчальних посібників, методичних матеріалів;

- *навчальному процесі* – висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, можуть бути використані при викладанні навчальної дисципліни «Кримінальне право», а також при підвищенні кваліфікації працівників кримінально-виконавчої системи України (акт впровадження в освітній процес Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 18 січня 2019 р.).

Апробація результатів дослідження. Одержані автором у процесі дослідження висновки, узагальнення і пропозиції оприлюднені на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми

розслідування злочинів в сучасних умовах» (м. Дніпропетровськ, 24 вересня 2015 р.) та науково-практичному семінарі «Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні» (м. Дніпропетровськ, 14 травня 2015 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладено у 8 наукових статтях, з них 5 опубліковані у виданнях, що визначені як фахові з юридичних дисциплін, 1 стаття – у зарубіжному науковому виданні (Киргизька Республіка), 2 – тези доповідей на науково-практичних конференції та науково-практичному семінарі.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки, у тому числі основного тексту 168 сторінок. Список використаних джерел налічує 168 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, висвітлено ступінь розробки та методи наукового аналізу, визначено мету і задачі дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано відомості щодо публікацій, вказуються форми апробації та впровадження отриманих результатів.

Розділ 1 «Поняття та загальні засади системи виконання покарань в Україні» складається з трьох підрозділів, які присвячені розкриттю поняття, з'ясуванню сутності й особливостей системи покарань в Україні, висвітленню її структури з урахуванням змін у кримінально-виконавчому законодавстві України.

У *підрозділі 1.1 «Система установ і органів виконання покарань, їх взаємодія з іншими державними органами»* здійснено єдиний комплексний підхід до розуміння правової природи структури кримінально-виконавчої системи та з'ясовано, що центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що безпосередньо реалізує єдину державну політику в сфері виконання покарань, є Державна кримінально-виконавча служба України, структура системи органів та установ виконання покарань безпосередньо залежить від тих видів покарання, які передбачені діючим законодавством.

Органи й установи виконання покарань спрямовують свою діяльність на досягнення цілей, які стоять перед кримінальним покаранням, мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства, а також намагаються сприяти

виправлення та ресоціалізації засудженого за допомогою тих засобів, які надані цим органам та установам законом.

Сформульовано авторське бачення поняття «система виконання покарань» та визначено, що діяльність органів і установ, які виконують кримінальні покарання, тісно пов'язана з роботою органів, які здійснюють досудове розслідування (дізнання, слідство), прокуратури та суду.

У підрозділі 1.2 «Поняття правового положення осіб, засуджених до позбавлення волі» визначено, що правовий стан засуджених до позбавлення волі не може бути типовим для усіх осіб, відносно яких застосовується зазначений вид кримінального покарання; конкретне правове становище засудженого буде визначатися в залежності від його поведінки під час виконання покарання.

Запропоновано авторське бачення визначення поняття «правове становище осіб, засуджених до позбавлення волі», що дозволить на якісно новому рівні підійти до вивчення основних його складових, а також відобразить останні тенденції в сучасному законодавстві та доктрині кримінального і кримінально-виконавчого покарання.

З'ясовано, що в основу нормативно закріпленого правового становища засуджених покладено принцип уседозволеності – «дозволено все, що не заборонено». У даному випадку сфера заборони повинна бути максимально вичерпною і не допускати вільного тлумачення, а формою закріплення правообмежень повинен виступати лише закон. Але в цьому, на нашу думку, і проявляється головний недолік принципу уседозволеності, який полягає в тому, що неможливо в повній мірі передбачити та регламентувати всі заборони для засуджених; крім того, багато правообмежень засуджених закріплені в різних галузях права. Тому, для спрощення викладу і скорочення обсягу нормативного матеріалу, поряд із принципом уседозволеності слід використовувати дозвільний принцип – «заборонено все, що не дозволено», який різко звужує можливості особи у виборі поведінки.

Чинне законодавство України продовжує практику ігнорування права звернення засуджених до національних судів або принаймні віддає цьому далеко не перше місце. Таке ставлення законодавства до питання судового захисту засуджених не в повній мірі відповідає вимогам ст. 55 та ст. 124 Конституції України, а також нормам міжнародного права, обов'язкове дотримання яких визнано Україною.

У підрозділі 1.3 «Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі в Україні» на прикладі засуджених осіб з інвалідністю та жінок досліджено особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі, визначено фактори, які сприяють отриманню інвалідності в

установах виконання покарань; проаналізовано відповідність змісту та сутності правових норм основних напрямів реформування системи виконання.

З'ясовано, що однією з основних соціальних проблем, яка відбивається на якості перебування засуджених осіб з інвалідністю у виправній колонії, є соціальна нерівність, що виражається в умовах життя, якості достатнього харчування, медичного обслуговування. Прослідковується зростання захворюваності серед ув'язнених і засуджених на туберкульоз, ВІЛ-інфекцію й інші епідемічні хвороби. Умови тримання ув'язнених у слідчих ізоляторах та осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, не відповідають мінімальним міжнародним стандартам. Засуджені до позбавлення волі інваліди та жінки, як правило, на 100 % ознайомлені лише з правами й обов'язками засуджених, правилами внутрішнього розпорядку. Про інші нормативно-правові акти, якими регламентовано їх права, вони практично не обізнані.

Теоретично обґрунтовано доцільність прийняття Закону України «Про соціальну реабілітацію жінок, які звільняються з місць позбавлення волі».

Розділ 2 «Теоретико-правова характеристика гуманізації системи виконання покарань в Україні» містить три підрозділи та присвячений з'ясуванню поняття, змісту гуманізації системи покарань, характеристиці умов її реалізації.

У підрозділі 2.1 *«Поняття та сутність принципу гуманізму в кримінально-виконавчому праві»* з'ясовано, що принцип гуманізму – система поглядів щодо визнання людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю; забезпечення правового статусу засуджених; зведення суворості покарання до мінімуму, який необхідний для досягнення цілей покарання; стимулювання правослужняної поведінки засуджених, підготовки їх до повноцінного життя в суспільстві.

Розмежовано поняття «гуманізм» та «гуманність». Визначено, що призначення судами покарань насамперед повинно спиратися на реалізацію принципів справедливості, законності та невідворотності кримінальної відповідальності. Проблему гуманізації кримінально-виконавчої системи необхідно розглядати у зв'язку з основними вимогами корінної перебудови всього процесу виправлення та ресоціалізації засуджених – необхідна практична реалізація у кримінально-виконавчій практиці основних гуманістичних ідей і положень, що містяться у переглянutoму європейському варіанті Стандартних мінімальних правил поведіння з ув'язненими.

У підрозділі 2.2 *«Основні тенденції гуманізації кримінально-виконавчого законодавства України»* на підставі аналізу й узагальнення кримінально-виконавчого законодавства України зроблено висновок, що внаслідок внесених змін до законодавчих актів почала прослідковуватись тенденція до гуманізації

сфери кримінальної юстиції, яка відображає європейські стандарти й європейську практику судового розгляду кримінальних справ, встановлює процесуальну рівність і змагальність сторін, розширює права підозрюваних, потерпілих, оновлює процедуру досудового розслідування, удосконалює процедуру судового контролю й оскарження судових рішень.

Обґрунтовано, що одним із здобутків нового КПК України є законодавче визначення системи захисту прав людини у кримінальному провадженні відповідно до взятих Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері: зокрема, відповідно до положення ст. 9 КПК України суд може належним чином враховувати під час здійснення правосуддя практику Європейського суду з прав людини, на основі загальних засад кримінального провадження вирішувати практично будь-які питання, які не врегульовані або неоднозначно врегульовані нормами Кодексу.

У підрозділі 2.3 *«Гуманізація системи виконання покарань у контексті міжнародних стандартів поводження із засудженими»* досліджено питання гуманізації прав ув'язнених в Україні та інших країнах (Королівство Норвегія, Федеративна Республіка Німеччина, Сполучені Штати Америки, Французька Республіка, Японія) відповідно до міжнародних стандартів; обґрунтовано необхідність покращення умов утримання ув'язнених в установах відбування покарання в Україні.

Здійснено порівняльний аналіз принципів кримінально-виконавчого законодавства (демократизму, законності, гуманізму, невідворотності покарання, рівності перед законом) та міжнародних правових актів, за результатами якого встановлено, що в національному законодавстві України здійснено імплементацію більшості норм, закладених в європейських документах, що визначає загальні гуманістичні підходи до осіб, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Недотримання визначених у міжнародних правових актах певних положень та принципів гуманістичної спрямованості призвело до того, що в національному законодавстві все ще мають місце «білі плями» щодо нормативно-правового регулювання порядку й умов відбування покарань та функцій суб'єктів, уповноважених на їх виконання.

Розділ 3 «Пробація в Україні: вітчизняний та зарубіжний досвід» складається з трьох підрозділів, у яких аналізуються поняття, зміст системи пробації як одного з видів покарань, альтернативних позбавленню волі, досліджуються основні нормативно-правові акти, які регламентують роботу у даному напрямі діяльності.

У підрозділі 3.1 *«Європейська практика застосування покарань, альтернативних позбавленню волі»* досліджено систему пробації як

невід'ємний елемент системи кримінальної юстиції у європейських країнах: історію становлення, її основні принципи.

З'ясовано, що служба пробації – державна служба, яка знаходиться поза поліцією та виправними колоніями, отримала свою назву від одного з найбільш поширених за кордоном видів альтернативних покарань – пробації, тобто випробування умовним засудженням та відстрочкою від виконання вироку. Як альтернативна ув'язненню, пробації полягає у встановленні нагляду за злочинцем, котрий залишається в суспільстві, але судом на нього покладені певні зобов'язання й обмеження. У більшості європейських країн служби пробації переважно зайняті вторинним попередженням злочинності, тобто попередженням рецидиву. Законодавство усіх європейських країн, крім Мальти, у якій «Акт про пробацію правопорушників» не може бути застосований до осіб, що займалися торгівлею зброєю та наркотиками, дозволяє застосовувати пробацію навіть до особливо небезпечних рецидивістів. Нагляд за засудженим та його ресоціалізація ґрунтуються на встановленні довірчих стосунків між офіцером пробації та засудженою особою.

Визначено основні функції служби пробації європейських країн – досудову та післясудову; загальні риси – незастосування до порушника покарання у виді ув'язнення або взагалі звільнення від покарання (на підставі спеціального соціального дослідження особистості правопорушника); застосування пробації до правопорушника у залежності від обставин (вчинений злочин, особистість, соціальна ситуація правопорушника); здійснення нагляду, який відрізняється від поліцейського нагляду та поєднаний із соціальною допомогою правопорушнику у процесі ресоціалізації.

Сформульовано основні завдання служби пробації: сприяння інтеграції злочинця в суспільстві, примусове формування у нього поваги до соціальних і правових норм; участь «жертви» в кримінальному процесі та відновлення справедливості стосовно захисту її прав; залучення злочинця до процесу реституції та формування у нього відповідальності за протиправну поведінку; захист суспільства завдяки ефективному застосуванню альтернативних видів кримінальних покарань; зменшення ризику вчинення повторних злочинів.

У підрозділі 3.2 «Окремі аспекти впровадження інституту пробації в Україні» на підставі детального аналізу законодавчої бази визначено основні етапи, правову основу, перспективи впровадження в Україні пробації.

З'ясовано, що пробація – система наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. Визначено основні завдання пробації: а) сприяти розвитку

соціальної адекватності та впевненості у власних силах; б) не дати правопорушнику опинитись у товаристві звичних злочинців, що неминуче привело б його до в'язниці; в) дозволити правопорушнику не кидати роботу і водночас пильнувати за його діями; г) забезпечити офіційний канал надання порад і підтримки; д) розірвати ланцюг злочину та покарання.

У підрозділі 3.3 «Проблеми та перспективи застосування пробації в системі виконання покарань» у процесі дослідження окремих елементів пробації визначено актуальність взаємодії системи пробації та програм відновного правосуддя, а також заходи, які необхідно вжити кримінально-виконавчим установам України у результаті реорганізації кримінально-виконавчої інспекції та створення на її базі органу пробації з урахуванням положень Закону України «Про пробацію» (умовно можна розділити на п'ять основних напрямів: нормативно-правове забезпечення пробації; кадрове забезпечення; матеріально-технічне забезпечення; науково-методичне забезпечення; організаційне забезпечення), і перспективи їх впровадження.

Запропоновано створити інформаційний банк даних про діяльність уповноважених органів з питань пробації, підготувати учбову та методичну літературу для слухачів, курсантів, студентів, ад'юнктів і аспірантів, практичних працівників; організувати вивчення зарубіжного досвіду шляхом обміну курсантами і студентами, викладачами, уповноваженими з питань пробації на основі встановлення постійних контактів з відповідними відомствами держав, які накопичили значний позитивний досвід виконання альтернативних позбавленню волі покарань; передбачити створення державної комплексної програми у рамках реформування кримінально-виконавчої системи.

ВИСНОВКИ

У дисертації містяться узагальнення дослідницької роботи й отримані особисто автором нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності вирішують конкретне наукове завдання – удосконалення положень кримінально-виконавчого права в частині гуманізації виконання покарань, розробка на цій основі пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства та практики його застосування, зокрема:

1. Досліджено сутність кримінально-виконавчих органів, ураховуючи зміни у законодавстві, а також їх взаємодію з іншими державними органами та громадськими організаціями. З'ясовано, що кримінально-виконавча система покарань – це сукупність органів та установ держави, які здійснюють діяльність з виконання кримінальних покарань, наділені спеціальним статусом

і знаходяться у відносинах субординації між собою. Система та види покарань залежать від того, які соціальні, політичні, культурні, моральні погляди панують у суспільстві, а тому кримінальний закон повинен відповідати укладу життя суспільства, стану економіки і фінансів, правовим і етичним правилам, що складаються на цій основі. У свою чергу, побудова системи органів та установ виконання покарань безпосередньо залежить від тих видів покарання, які передбачені діючим законодавством.

Центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що безпосередньо реалізує єдину державну політику у сфері виконання покарань, є Державна кримінально-виконавча служба України. Органи й установи виконання покарань спрямовують свою діяльність на досягнення цілей, які стоять перед кримінальним покаранням, мети та завдань кримінально-виконавчого законодавства, а також сприяють виправленню та ресоціалізації засудженого за допомогою тих засобів, що надані цим органам та установам законом.

Установами виконання покарань є: арештні доми, кримінально-виконавчі установи, спеціальні виховні установи (виховні колонії). Кримінально-виконавчі установи, у свою чергу, поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого та закритого типу.

Діяльність органів і установ, які виконують кримінальні покарання, тісно пов'язана з роботою органів досудового розслідування (дізнання, слідство), прокуратури, суду, Національної поліції України, громадських організацій. Це обумовлено тим, що діяльність всіх перерахованих вище органів підпорядкована одній головній меті – забезпеченню ефективної боротьби зі злочинністю.

Теоретично обґрунтовано, що критерієм оцінки ефективності діяльності громадськості щодо розвитку кримінально-виконавчої системи держави є наступні фактори: 1) поширеність участі й якісний склад залучених осіб; 2) мета запобіжного впливу; 3) організаційно-управлінське забезпечення такої діяльності; 4) відповідність установленим вимогам (законності) при використанні певних засобів і методів; 5) ступінь досягнення поставлених завдань; 6) отримання запланованого результату та ставлення громадськості.

Завдяки взаємодії і співпраці органів та установ виконання покарань з іншими державними і недержавними організаціями можливе своєчасне покарання винної особи за вчинення злочину, її виправлення та подальша ресоціалізація.

2. Окреслено особливості гуманізації виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Досліджено, що принцип гуманізації закріплює відношення до людини як до особистості, не виключаючи при цьому особу засудженого; розкриває один із важливих механізмів права – поважне

відношення до людини незалежно від її соціального або іншого положення, так як відповідальність за скоєний злочин несе не лише особа, яка його скоїла, а й суспільство, яке прямо або опосередковано приймало участь у її формуванні. Головною метою гуманізації системи покарань є не лише застосування до особи, яка скоїла злочин, покарання, але і захист інтересів потерпілого та суспільства в цілому. Таким чином, гуманізація покарань зводиться до того, що суспільство не відмовляється від засудженого, як від свого члена, а прагне через різні форми та методи профілактично-виховного впливу виправити його, повернути до суспільно-корисного життя.

В Україні запроваджено відновне правосуддя, найбільш відомим інструментом якого є медіація, суть якої в контексті кримінального судочинства полягає у примиренні потерпілого із правопорушником, досягненні консенсусу між сторонами та врегулюванні соціального конфлікту.

3. Розкрито сутність гуманізації системи покарань у контексті міжнародних стандартів поведіння із засудженими. З'ясовано, що вплив міжнародних стандартів на кримінально-виконавчу практику різних країн, зокрема і України, має велике значення як для реалізації загальних принципів кримінально-виконавчої політики, так і для сучасного розвитку системи виправлення засуджених, вироблених світовим співтовариством. Ці правила сприяють тому, що їх дотримання і застосування звернене до всіх кримінально-виконавчих систем незалежно від соціально-політичних, економічних, правових та інших умов життя тієї чи іншої країни, дозволяють стимулювати розвиток прогресивної гуманістичної політики та здійснення національної правової регламентації порядку й умов виконання покарань.

На підставі порівняльного аналізу принципів кримінально-виконавчого законодавства (демократизму, законності, гуманізму, невідворотності покарання, рівності перед законом) та міжнародних правових актів встановлено, що в національному законодавстві України здійснено імплементацію більшості норм, закладених в європейських документах, що визначає загальні гуманістичні підходи до осіб, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі.

В національному законодавстві мають місце факти недотримання встановленого порядку нормативно-правового регулювання умов відбування покарань. З цією метою вважаємо за доцільне забезпечити: належний контроль на національному рівні за дотриманням ст. 3 Євроконвенції з прав людини та інших міжнародних актів; функціонування кримінально-виконавчих установ за таким механізмом, де виправлення та ресоціалізація витіснять каральну ціль покарання.

Теоретично обґрунтовано, що гуманізація виконання і відбування покарання в умовах євроінтеграційних процесів повинна здійснюватися лише

на підставі комплексного підходу, одночасного удосконалення правових, соціально-психологічних та організаційних аспектів, основні напрями яких відображено в дослідженні.

Надано пропозиції щодо удосконалення правового регулювання системи покарань в Україні у контексті її гармонізації з міжнародним, загальноєвропейським та національним кримінальним законодавством.

4. Охарактеризовано правове положення осіб, засуджених до позбавлення волі. Визначено, що правовий стан засуджених до позбавлення волі не може бути типовим для усіх осіб, відносно яких застосовується зазначений вид кримінального покарання; конкретне правове становище засудженого буде визначатися залежно від його поведінки під час виконання покарання. Правове положення засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі залежить від призначеного для них комплексу заходів щодо утримання від певних дій та виконання певних дій.

Лише чітко визначене правове положення засуджених до позбавлення волі є юридичною гарантією убезпечення їх від свавілля, забезпечення реалізації прав і законних інтересів, а також свідчить про наближення до світових стандартів у сфері виконання кримінальних покарань.

Сформульовано авторське визначення поняття «правове становище осіб, засуджених до позбавлення волі», що дозволить на якісно новому рівні підійти до вивчення основних його складових, а також відобразить останні тенденції в сучасному законодавстві та доктрині кримінального і кримінально-виконавчого покарання.

5. Окреслено проблемні питання й основні протиріччя в діяльності установ виконання покарань через призму стану правопорядку в цих закладах. З'ясовано, що однією із важливих правових складових статусу засуджених є право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності установ і органів виконання покарань та їх посадових осіб. Проте, жодним законодавчим актом не передбачено певний спеціальний порядок звернення засуджених до суду з метою захисту своїх прав і законних інтересів, порушених протягом відбування покарання.

Неоднозначною, з точки зору справедливості та розумності, є норма розділу XIII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 р. № 2823/5 про те, що відшкодування витрат за пересилання кореспонденції, адресованої Європейському суду з прав людини, іншим органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, проводиться за кошти, які є на особових рахунках засуджених. У разі відсутності на особовому рахунку засудженого коштів така кореспонденція пересилається за рахунок коштів, передбачених кошторисом на утримання установи виконання покарань, що звужує

можливість застосування засудженими права на звернення до суду, так як воно, безумовно, пов'язане із значними витратами, які практично недоступні як для більшості засуджених, так і для установ виконання покарань.

Однією з основних соціальних проблем, яка відбивається на якості перебування засуджених у колонії, є соціальна нерівність, що виражається в умовах життя, якості харчування, медичного обслуговування. Умови тримання ув'язнених у слідчих ізоляторах та осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, не відповідають мінімальним вимогам міжнародних стандартів. Крім цього варто зазначити на відсутності у засуджених можливості трудової зайнятості, яка окрім виховної, навчальної та реабілітаційної функції, має значення можливості накопичення коштів на майбутнє.

6. Визначено концептуальні засади впровадження системи пробації в Україні. Зокрема з'ясовано, що метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності. Чинним законодавством передбачено три види пробації: досудова, наглядова, пенітенціарна.

Пробація, з одного боку, поєднує елементи контролю, з іншого – сфокусована на індивідуальній роботі з засудженим. Вона має досягати певних визнаних цілей: а) сприяти розвитку соціальної адекватності та впевненості у власних силах; б) не дати правопорушнику опинитись у товаристві звичних злочинців, що неминуче привело б його до в'язниці; в) дозволити правопорушнику не кидати роботу і водночас пильнувати за його діями; г) забезпечити офіційний канал надання порад і підтримки; д) розірвати ланцюг злочину та покарання.

Створення системи пробації в Україні повинно відбуватися на основі ретельного вивчення зарубіжного досвіду пробації з урахуванням сучасних концептуальних та ідеологічних змін сутності пробаційної діяльності (особливо це стосується Європейських правил пробації 2010 року) та обов'язкового виділення того переліку функцій, які реально можуть виконуватися службою пробації в об'єктивних соціально-економічних умовах.

7. Сформульовано висновки та обґрунтовано найбільш оптимальні форми та методи оптимізації виконання і відбування покарання з точки зору його гуманізації, надано пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства з цього питання. Зокрема, запропоновано:

- внести розділ до Кримінально-виконавчого кодексу України, яким передбачити порядок набору, професійну підготовку та вимоги до кадрів кримінально-виконавчих установ, а також вимоги поводження їх з ув'язненими відповідно до норм міжнародних стандартів;

- з метою підвищення ефективності соціальної реабілітації та ресоціалізації жінок, які звільняються з місць позбавлення волі, вважаємо за доцільне прийняти Закон України «Про соціальну реабілітацію жінок, які звільняються з місць позбавлення волі», яким необхідно передбачити: активізацію роботи щодо професійного навчання засуджених жінок з метою їх подальшого працевлаштування; проведення регіонального моніторингу та впровадження в організацію професійного навчання найнеобхідніших на волі спеціальностей; розвиток договірних відносин з навчання та працевлаштування засуджених жінок як у період відбування покарання, так і після звільнення.

- доповнити п. 1 ст. 9 ЗУ «Про пробацію» та викласти його у наступній редакції: «Досудова пробація – це забезпечення суду об'єктивною інформацією, що характеризує обвинуваченого, яка містить обґрунтований висновок щодо можливого ризику вчинення повторного злочину і можливість виправлення цієї особи без позбавлення волі, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності»;

- створити інформаційний банк даних про діяльність уповноважених органів з питань пробації, підготувати учбову і методичну літературу для слухачів, курсантів, студентів, ад'юнктів і аспірантів, практичних працівників; організувати вивчення зарубіжного досвіду шляхом обміну курсантами та студентами, викладачами, уповноваженими з питань пробації на основі встановлення постійних контактів з відповідними відомствами держав, які накопичили значний позитивний досвід виконання альтернативних позбавленню волі покарань;

- передбачити відповідну штатну чисельність уповноважених з питань пробації до визначеного рівня, забезпечити поступове їх навантаження до параметрів, якими керуються служби пробації в країнах Європейського співтовариства; спрямувати розвиток уповноважених органів з питань пробації на послідовне запровадження в їх діяльність форм і засобів роботи служб пробації; визначити форми та методи залучення добровольців (волонтерів) і громадських організацій до участі у виконанні уповноваженими з питань пробації покарань, не пов'язаних з позбавленням засудженого волі.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Виноградова С. О. Гуманізація системи наказаний в контексте міжнародних стандартів об'єкції з осужденными. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2015. № 1. С. 92-96.

2. Виноградова С. О. Кримінологічні аспекти інституту пробації як гуманізаційної складової загальнодержавної політики України. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 142–146.

3. Виноградова С. О. Проблема утримання засуджених інвалідів у місцях позбавлення волі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 1. С. 45–48.

4. Виноградова С. О. Рецидив злочинності серед неповнолітніх: причини та попередження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»*. 2015. Вип. 33. С. 141–144.

5. Виноградова С. О. Виконання відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками (правовий аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 169–173.

6. Виноградова С. О. Система покарань країн мусульманського світу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3. Т. 2. С. 61–63.

7. Виноградова С. О. Проблемні питання виконання покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками. *Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні: матеріали науково-практичного семінару, м. Дніпропетровськ, 14 травня 2015 р.* Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 58–62.

8. Виноградова С. О. Наукові підходи до виконання покарань у виді позбавлення волі засудженими жінками. *Актуальні проблеми розслідування злочинів в сучасних умовах: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 24 вересня 2015 р.* Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 59–62.

АНОТАЦІЯ

Виноградова С. О. Гуманізація системи покарань в умовах євроінтеграційних процесів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2019.

У дисертаційній роботі досліджено природу та зміст кримінально-виконавчої системи України, її правове підґрунтя, еволюцію ідеї гуманізації виконання і відбування покарань у вітчизняному та зарубіжному праві. Визначено основні етапи становлення та розвитку кримінально-виконавчої політики держави відносно засуджених, розкрито особливості гуманізації виконання і відбування покарання у вигляді позбавлення волі, розглянуто фактори, які впливають на особистість людини у процесі відбуття кримінального покарання в установах кримінально-виконавчої системи.

Теоретично обґрунтовано основні завдання та перспективи впровадження служби пробації в Україні, що спрямована на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості диференціації та індивідуалізації виховного впливу. Надано пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства у цьому напрямі.

Проаналізовано міжнародно-правові акти, які регулюють питання поводження із засудженими, визначено найбільш оптимальні форми та методи оптимізації виконання і відбування покарання з точки зору його гуманізації.

Зроблено висновок, що гуманізація виконання і відбування покарання в умовах євроінтеграційних процесів повинна здійснюватися лише на підставі комплексного підходу, одночасного удосконалення правових, соціально-психологічних та організаційних аспектів, основні напрями яких відображено в дослідженні.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, виконання і відбування покарання, служба пробації, гуманізація, захист прав людини.

SUMMARY

Vinogradova S. O. The humanization of the penal system in the conditions of european integration processes. – *The manuscript.*

Thesis for a scientific degree of candidate of legal sciences in specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, 2019.

In this dissertation investigated the nature and content of the criminal executive system of Ukraine, its legal basis, the evolution of the idea of humanization of execution and serving of sentences in national and international law. The main stages of formation and development of criminal executive policy of the state towards convicts, the features of humanization of execution and serving of sentences of deprivation of liberty, factors that affect the personality of the person in the process of serving of criminal punishment in the criminal executive system.

Theoretically, the main tasks and perspectives of introduction of probation in Ukraine, which is aimed at social re-orientation of enforcement of criminal sanctions taking into account the international instruments on human rights, the principles of legality, humanism, democracy, justice, differentiation and individualization of educational influence. Provided proposals for improving existing legislation in this direction. Analyzed international legal acts, which regulate the issue of treatment of prisoners, defined the most optimal forms and methods for optimization of execution and serving of punishment from the point of view of its humanization.

It is concluded that the humanization of execution and serving of punishment in the context of European integration processes must be carried out only on the basis of a comprehensive approach to simultaneously improving the legal, socio-psychological and organizational aspects, the main directions of which are reflected in the study.

The international legal acts regulating the treatment of convicted persons are analyzed, the most optimal forms and methods for optimizing the execution and serving of punishment are determined in terms of its humanization. Necessity has been substantiated: to ensure proper control at the national level in compliance with Art. 3 Euroconnections on human rights and other international penitentiary acts; functioning of Ukrainian prisons for such a mechanism, where redeployment and resocialization will supplant the punitive purpose of punishment; introduction of a separate section in the Criminal-Executive Code of Ukraine, which should provide for recruitment, training and requirements for personnel of penitentiary institutions, as well as requirements for their treatment with prisoners in accordance with the norms of international standards.

The main goals and perspectives of the implementation of the probation service in Ukraine, aimed at social reorientation of the execution of criminal sentences, taking into account international human rights instruments, the principles of legality, humanism, democracy, justice of differentiation and individualization of

educational influence, are theoretically substantiated. The influence of the use of probation in penitentiary institutions on correction and re-socialization of convicts, reduction of the level of recidivism in Ukraine and in foreign countries is considered.

The essence of the concept of «probation» is clarified, questions on the interaction of the probation body with other state bodies and the public are investigated. Proposals on improving the current legislation in this area that can significantly improve the legal status of convicts, improve the situation in places of deprivation of liberty, and create an appropriate legal basis for making appropriate changes to the current legislation.

It is theoretically substantiated that the humanization of the execution and serving of punishment in the conditions of European integration processes should be carried out only on the basis of an integrated approach, simultaneous improvement of legal, socio-psychological and organizational aspects, the main directions of which are reflected in the study.

The proposals on improving the legal regulation of the penal system in Ukraine in the context of its harmonization with international, all-European and national criminal law are given.

The practical significance of the results obtained is the possibility of their use for further research into problematic issues regarding the humanization of the penal system in Ukraine; for further elaboration and solution of theoretical and legal problems of the reform of the criminal-executive system of Ukraine in the context of European integration, as well as in the preparation of appropriate teaching aids, methodological materials (act of introduction of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs of 01.02.2016); at the teaching of the discipline «Criminal Law», as well as in raising the qualifications of the employees of the criminal-executive system of Ukraine (the act of introduction of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs of 01.02.2016).

Key words: *criminal executive system, execution and serving of punishment, probation service, humanization, protection of human rights.*